



ماهیت حقوق مالکیت فکری و نقش آن در حقوق اموال

پدیدآورنده (ها) : مهرابی، مختار

حقوق :: نشریه مطالعات حقوق :: زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۷

صفحات : از ۴۹ تا ۶۰

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1212953>

تاریخ دانلود : ۱۴۰۲/۰۷/۲۸

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.



- تحلیل مبانی حقوق پدیدآورنده در نظام های کپی رایت و حقوق مولف
- اصل سرزمینی؛ مبناى نظری و آثار آن در نظام حقوق مالکیت فکری
- موافقان و مخالفان مالکیت فکری
- قلمرو دفاع ماهوی در دادرسی مدنی با نگرشی در حقوق تطبیقی
- نقد حقوق مالکیت ادبی- هنری مدرن و ملاک مالکیت فکری در عصر پسا مدرن
- حقوق مرتبط با حقوق پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری
- سیاست جنایی، ابزارها، مقامات و مراجع دخیل در سیاست جنایی قضایی
- جستاری در آسیب شناسی سیاست جنایی حاکم بر جرائم مواد مخدر
- پیشگیری از جرم پول شویی در نظام پولی و بانکی
- استناد و نقش آن در «شرکت در جرم»
- حاکمیت یا عدم حاکمیت اصل ۱۶۷ ق.ا. در امور کیفری با نگاهی به قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲
- پیشگیری از جرائم بانکی با تاکید بر اصلاح ساختار بانکها در نظام حقوقی ایران

عناوین مشابه

- رویکرد فقه پویا در تحلیل ماهیت حقوق مالکیت های فکری و مشروعیت آن
- ماهیت حقوق مالکیت فکری و جایگاه آنها در حقوق اموال
- نقش رکن حل و فصل اختلافات سازمان تجارت جهانی و اصول موافقت نامه تریپس در تضمین حقوق مالکیت فکری
- ماهیت توبه و شرایط آن در فقه امامیه و حقوق ایران و نقش آن در اسقاط حدود
- تحلیل موارد نقض مالکیت فکری توسط گردشگران در سفرهای گردشگری فضایی؛ نحوه مقابله و شیوه های جبران خسارت آن از منظر حقوق بین الملل
- نقش حقوق مالکیت فکری در کاهش قیمت تمام شده کالاها و خدمات
- ایده و حمایت از آن در حقوق مالکیت فکری
- اصل سرزمینی؛ مبناى نظری و آثار آن در نظام حقوق مالکیت فکری
- موافقت نامه تریپس و نقش آن در گسترش حمایت بین المللی از مالکیت فکری
- نقش مالکیت فکری در تأسیس و کارایی پنجره واحد تجاری از نگاه حقوق و اقتصاد

فصلنامه مطالعات حقوق

Journal of Legal Studies

Vol 1. No 7. 2017, p 49-60

شماره هفتم، زمستان ۱۳۹۵، صص ۶۰-۴۹

ISSN: (2538-6395)

شماره شاپا (۶۳۹۵-۲۵۳۸)

ماهیت حقوق مالکیت فکری و نقش آن در حقوق اموال

مختار مهرابی

کارشناس ارشد حقوق خصوصی. مدرس دانشگاه

چکیده

حقوق مالکیت فکری، حقوقی است که شخص نسبت به نتایج، یافته‌ها و آثار فکری خود دارد. حقوق مالکیت فکری قلمرو وسیعی دارد و شامل هر چیزی می‌شود که زائیده فکر و ذهن آدمی است. مخلوق ذهن و فکر ممکن است به حوزه علم، هنر، صنعت یا تجارت تعلق داشته باشد. نقش غیر قابل انکار حقوق مالکیت فکری در تحولات صنعتی و تجاری، موجب شده این موضوعات وارد ادبیات حقوقی شود. با ورود حقوق مالکیت فکری به ادبیات حقوقی، حجم قابل توجهی از قوانین و مقررات، به آن اختصاص یافت. حقوقدانان نیز برای تشریح و تبیین آن همت گماشتند. هرگاه سخن از دارایی به میان می‌آید ناخودآگاه ذهن انسان به سمت مصادیق عینی مالکیت همچون پول، زمین، کالا و غیره سوق پیدا می‌کند، در حالیکه در دنیای امروز علاوه بر مالکیت دارایی‌های پولی و فیزیکی، نوع دیگری از مالکیت با عنوان مالکیت دارایی‌های فکری مورد توجه قرار گرفته است که به مراتب از دارایی‌های ملموس، پر اهمیت‌تر می‌باشد. در هزاره جدید دارایی‌های فکری، ارزشمندترین دارایی شرکت‌ها محسوب می‌شوند.

واژه‌های کلیدی: حقوق مالکیت فکری؛ مالکیت صنعتی؛ مالکیت ادبی و هنری؛ حق؛ مالکیت؛ مال؛

اوصاف؛ آثار

مقدمه

حقوق دانان گاهی حق را در معنای خاص و گاهی در معنای عام به کار می‌برند. به عنوان مثال، زمانی که از حق انتفاع، یا حق ارتفاق سخن به میان می‌آید، حق در معنای خاص مورد نظر است. لیکن، وقتی حق مالی به دو دسته حق عینی و دینی تقسیم می‌شود، حق در معنای عام مدنظر است که شامل مالکیت عین و منفعت نیز می‌شود. همین طور موقعی که واژه حق، برای اموال فکری استفاده می‌شود، حق در معنای عام به کار می‌رود که علاوه بر سلطه ضعیف، شامل مالکیت بر اموال فکری و منافع آن نیز می‌گردد. اثر ابداع و نوآوری و خلق هر چه بیشتر دانش و اطلاعات، در رشد و توسعه اقتصاد کشورها امری انکار ناپذیر است. نظام حقوق مالکیت فکری نیز با هدف حمایت حداکثری از خالقان و تولید کنندگان دانش و اطلاعات، حق انحصاری بهره‌برداری از آفریده‌های فکری را به نفع خالقان آنها پیش‌بینی کرده است. با وجود این، مصرف و اشاعه دانش و اطلاعات نیز از دیگر اهداف اصلی این نظام حقوقی به شمار می‌رود که همین امر پیش‌بینی برخی استثنائات و محدودیت‌ها بر حق انحصاری خالقان اثر را موجب شده است. از همین روست که فلسفه اصلی نظام حقوق مالکیت فکری، ایجاد تعادل و توازن میان منافع تولید کنندگان و مصرف کنندگان دانش و اطلاعات عنوان شده است. ایران به عنوان یک کشور در حال توسعه، هر چند که در سطح محدود، تولیدکننده دانش و اطلاعات محسوب می‌شود، در سطح وسیع‌تر مصرف‌کننده دانش و اطلاعات به شمار می‌رود. علاوه بر این، کشور ما، ایران دارای ذخایر خدادادی و موهبت‌های الهی است که مؤثرترین راه حمایت از آنان در برابر دستبرد کشورهای دیگر، استفاده از ظرفیت‌های نظام حقوق مالکیت فکری است.

همین امور، ضرورت تربیت متخصصان و نظریه‌پردازانی در حوزه حقوق مالکیت فکری را ایجاد کرده است تا هم بتوانند از یک سو در سطح داخلی یاری رسان مراجع سیاستگذار و اجرایی کشور باشند و از سوی دیگر بتوانند در سطح بین‌المللی، مدافع حقوق و منافع ملی باشند. با انگیزه نیل به این اهداف، دانشکده حقوق دانشگاه تربیت مدرس با طلایه‌داری جریان آموزش دانشگاهی حقوق مالکیت فکری در کشور، در مهر ماه ۱۳۸۲ اقدام به تدریس حقوق مالکیت فکری در مقطع کارشناسی ارشد به عنوان یکی از گرایش‌های حقوق خصوصی نمود و در مهر ۱۳۸۷، به طور مستقل رشته حقوق مالکیت فکری را در مقطع کارشناسی ارشد راه‌اندازی کرد. در حال حاضر، این دانشکده در مقطع کارشناسی ارشد اقدام به پذیرش دانشجو در رشته حقوق مالکیت فکری می‌نماید. دروس تدریس شده در این مقطع، حوزه‌های متنوعی را شامل می‌شود که از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: حقوق مالکیت ادبی و هنری، حقوق مالکیت صنعتی، فلسفه و مبانی نظری حقوق مالکیت فکری، حقوق رایانه و ارتباطات جدید، حقوق تجارت بین‌الملل و مالکیت فکری، ضمانت اجرای مالکیت فکری، تعارض قوانین در زمینه مالکیت فکری، حقوق اینترنت و تجارت الکترونیک، داوری‌های بین‌المللی و حل و فصل اختلافات مالکیت فکری و حقوق انتقال تکنولوژی و دانش فنی از جمله درس‌هایی است که در مقطع کارشناسی ارشد با استفاده از توان

علمی اعضای هیأت علمی دانشکده و همچنین اساتید و صاحب نظران سایر دانشگاه‌های کشور در این دانشکده تدریس می‌شود. با این نگرش، مقاله حاضر به تبیین ماهیت حقوق مالکیت فکری و تشریح نقش آن در حقوق اموال می‌پردازد. این مسأله، هم شناخت اموال فکری را در پی دارد، هم تشخیص وضعیت حقوقی این اموال، در نظام موجود را تسهیل می‌نماید، در نتیجه به طور مستقیم و غیر مستقیم به تعداد زیادی از سؤالات پاسخ داده می‌شود و بدین ترتیب، پاره‌ای از ابهامات موجود در زمینه این اموال مرتفع می‌گردند.

ماهیت حقوق مالکیت فکری: برخی برای تبیین ماهیت حقوق مالکیت فکری، مفاهیم "حق"، "مالکیت" و "فکری" را توضیح می‌دهند و تصور می‌کنند با توضیح این مفاهیم، ماهیت این حقوق روشن می‌شود، ولی واقعیت امر این است که این کار به تبیین ماهیت حقوق مالکیت فکری کمکی نمی‌کند و باید از آن فراتر رفت. در این مبحث، به منظور تبیین ماهیت حقوق مالکیت فکری، نخست حق را تعریف می‌کنیم، به تعریف حقوق مالکیت فکری و تعیین قلمرو آن می‌پردازیم و موضوع و متعلق حقوق مالکیت فکری را بررسی می‌نماییم. بعد از آن، نحوه ایجاد و زوال این اموال را بررسی می‌کنیم. مالیت، اوصاف و آثار این اموال، از دیگر مباحثی است که به آن خواهیم پرداخت.

موضوع مالکیت فکری که ناشی از هنر و ابتکارات انسان است بحث نوینی نیست. بلکه با پیدایش انسان، مالکیت فکری نیز بوجود آمده است. چرا که فکر، قدرت لاینفکی بوده که انسان هیچ وقت از آن خالی نبوده و همیشه به منظور رفع نیازهای خود از آن بهره می‌گرفته است. امروزه درباره اهمیت مالکیت فکری (معنوی) و حفظ آن در سطوح ملی، منطقه ای و بین المللی مباحث فراوانی مطرح است و گسترش ارتباطات از طریق شبکه جهانی اینترنت و قابلیت دسترسی سریع و آسان به تمامی اطلاعات و سوء استفاده برخی افراد از آثار و دستاوردهای دیگران بر اهمیت حفظ این نوع مالکیت و اعتبار آن افزوده است. بعضی از سازمانهای بین المللی، بخصوص سازمان جهانی مالکیت فکری یا مختصراً "واپو" به منظور تبیین و گسترش مالکیت معنوی در بین جوامع مختلف و نیز در محیط الکترونیکی تحقیقات و بررسی‌هایی کرده است تا بهتر و دقیق تر ابعاد و ویژگی‌های آن را مشخص و موقعیت آن را مستحکم نماید.

تعریف مفاهیم

در مورد حقوق مالکیت فکری، تعاریف مختلفی ارایه گردیده است ولی بطور خلاصه میتوان گفت که حقوق مالکیت فکری، مفهوم حقوقی نوینی است که چگونگی حمایت و استفاده از آفرینشهای فکری بشر را تعیین می‌کند. برخی حقوق مالکیت فکری را به "حقوق مالکیت معنوی" نیز ترجمه کرده اند که به نظر میرسد کلمه "معنوی" به خاطر معانی گسترده اش آنگونه که باید و شاید حق مطلب را در رابطه با معنی و مقصود مورد نظر ادا نمی‌کند. مقصود و منظور از مالکیت فکری، حقوقی است که نشأت گرفته از فکر، اندیشه و قوه تعقل انسان می‌باشد. تعریفی که سازمان جهانی مالکیت فکری از مالکیت فکری نموده

عبارتست از: حقوق قانونی است که افراد بواسطهٔ فعالیتهایی که در زمینه‌هایی از قبیل: صنعتی، علمی، ادبی، هنری و غیره بدست می‌آورند را گویند دکتور کاتوزیان، حقوق معنوی را چنین تعریف کرده است: "حقوقی است که به صاحب آن اختیار اجازه می‌دهد تا با انحصار از منافع و شکل خاصی انتفاع از فعالیت و فکر انسان استفاده کند" برخی نیز در تعریف حقوق مالکیت فکری آورده‌اند که عبارت است از حقوقی که دارای ارزش اقتصادی و قابل داد و ستد بوده اما موضوع آنها شی معین مادی نیست بلکه فعالیت و اثر فکری انسان است. همچنین می‌توان گفت که «حقوق مالکیت معنوی در معنای وسیع کلمه عبارت است از حقوق ناشی از آفرینش‌ها و خلاقیت‌های فکری در زمینه‌های علمی، صنعتی و ادبی و هنری. (۴)

برخی دیگر نیز معتقدند: مالکیت فکری به صاحب حق انحصاری اثر، حق کنترل نسخه برداری و سایر کاربردها از آثار خلاقانه را برای دوره زمانی محدود می‌دهد. می‌توان تعریف کلی تری نیز ارائه داد. این حق مجموعه‌ای از قوانین و مقررات که در یک کشور دامن و شمول یک اثر یا نحوه عملکرد یک فعالیت را تعیین می‌کند. به تعبیری گسترده تر مقررات و قوانین این حق مشخص می‌کند چه افرادی دارای این نوع حق‌اند و در یک دوره زمانی تا چه مدتی از این حق بهره‌مندند و همچنین حدود و مقررات مربوط به اجرا و انتقال آن. نهایتاً "حقوق مالکیت فکری را می‌توان اینگونه تعریف نمود: مجموعه قواعد و مقرراتی که ناشی از فکر، خلاقیت و ابتکار بشر بوده و دارای ارزش اقتصادی و قابل داد و ستد نیز هستند، حمایت کرده و در این راستا یک سری حقوق مادی محدود به زمان و حقوق معنوی دائم به پدید آورنده آن اعطاء می‌نماید.

اهمیت مالکیت فکری

همان‌گونه که ساختار نظام قانونی به زندگی فرهنگی و اجتماعی نظم می‌بخشد مقررات و قوانین حق مولف نیز می‌تواند حلقه ارتباطی دنیای افکار و اندیشه‌های انسان باشد. بدون وجود این حق برای آثار مولفان و نویسندگان؛ آنها دیگر اقدام به خلق اثر نخواهند کرد و در بی‌نظمی وجود آمده خلاقیت ذهنی انسان به تباهی کشیده می‌شود. بنابراین در قانون مالکیت فکری فرض بر آن است که اندیشه‌های خلاق هنگامی برانگیخته و رشد می‌یابد که صاحبان حق انحصاری اثر بتوانند از نظر مالی از کار خود بهره‌برند و حتی بر کنترل نسخه برداری از اثر خود را داشته باشند

تاریخچه

حق مالکیت فکری موضوع جدیدی است. در سال ۱۶۹۰ جان لاک در کتاب "دو رساله" در مورد حکومت مذهبی تلاش کرد که مالکیت یک اثر هنری را به مولف آن نسبت دهد. اما اولین قوانین با پیشرفت صنعت چاپ و حمایت از مولفان در برابر مساله نسخ غیر مجاز وضع گردید. اولین قانون مربوط به حق مولف در دنیا "قانون آن است که در سال ۱۷۱۰ میلادی توسط پارلمان انگلیس وضع گردید که مولف

را به عنوان دارنده حق صدور جواز نسخه برداری به رسمیت شناخت. سپس در فرانسه به فرمان لویی شانزدهم در سال ۱۹۷۷ و در آمریکا ابتدا با وضع قانون محلی در سال ۱۷۸۳ شروع و سپس در سال ۱۷۸۹ به صورت یکی از اصول قانون اساسی متجلی شد. اولین باری که اصطلاح مالکیت فکری مورد استفاده قرار گرفت در اکتبر ۱۸۴۵ در دادگاه ماساچوسته در مورد قضیه ثبت اختراعات **Davoll Brown** و شرکایش بود. (۱۲) برخی دیگر از نویسندگان معتقدند که اصطلاح مالکیت فکری به قبل از سال ۱۸۴۵ بر می‌گردد. در فصل ۱ قانون فرانسه مصوب سال ۱۷۹۱ نوشته شده بود: تمامی اختراعات جدید از حقوق نویسنده و مخترع محسوب می‌گردند و تمامی حقوق آن اختراع از ۱۵-۵ سال برای وی محفوظ خواهد بود. اصطلاح مالکیت فکری تا قبل از سال ۱۹۶۷ بصورت غیر رسمی و غیر متداول بکار برده می‌شد ولی از سال ۱۹۶۷ که سازمان جهانی حقوق مالکیت فکری تاسیس شد تلاش زیادی در جهت توسعه این اصطلاح را نمود.

مالکیت فکری در حقوق ایران

در قوانین ایران حمایت از حقوق مالکیت صنعتی دارای سابقه طولانی است و قوانین متعددی در رابطه با مالکیت صنعتی به تصویب رسیده و اولین قانونی که در ایران در رابطه با مالکیت صنعتی به تصویب رسیده به قانون ۱۳۰۴ بر می‌گردد در سال ۱۳۱۰ نیز با توجه به شرایط و احتیاجات زمان، قانون ثبت علائم و اختراعات در ۵۱ ماده به تصویب مجلس وقت رسیده است. این قانون دارای آیین نامه جامعی است. قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای در سال ۱۳۷۹ در ۱۷ ماده به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده است. آیین نامه اجرائی این قانون نیز بعد از سه سال به تصویب هیات دولت رسید. جدیدترین قانون در این خصوص، قانون حمایت از نشانه‌های جغرافیایی است که در سال ۱۳۸۳ به تصویب رسیده است.

اولین رویکرد قانونی در مورد مالکیت‌های ادبی و هنری در مواد ۲۴۵ الی ۲۴۸ قانون جزا مصوب ۱۳۱۰/۵/۱۵ صورت گرفت. در سال ۱۳۴۸ با تصویب قانون "حمایت از حقوق مولفان و منصفان و هنرمندان" مالکیت ادبی و هنری به رسمیت شناخته شد. در این قانون به برخی آثار از جمله ترجمه کتاب یا جزوات و نشریات توجه نشده بود. برای رفع این نقیصه در سال ۱۳۵۲ قانونی تحت عنوان "قانون ترجمه و تکثیر نشریات و آثار صوتی" به تصویب رسید.

مالکیت فکری در اسناد بین‌المللی

اولین موافقت نامه بین‌المللی برای حمایت از حق مولف در ۹ سپتامبر ۱۸۸۶ در "برن" منعقد و تصویب شد که موسوم به "میثاق برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری" است. این میثاق توسط سازمان جهانی مالکیت فکری (**W. I. P. O**) در ژنو اجرا می‌شود. بر اساس این میثاق مولف جدا از حقوق اقتصادی

دارای حقوق معنوی نیز هست. یعنی مولف به لحاظ ادعای مالکیت بر اثر خویش و حق او دایر بر اعتراض به هر گونه تحریف و مثله کردن که به شرافت اثر او لطمه زند را دارد. اما تلاش بین المللی برای وضع قانون در حوزه مالکیت فکری به اصل ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب ۱۹۴۸ مجمع عمومی سازمان ملل بر می‌گیرد در این اصل آمده: "هر کس این حق را دارد که آزادانه در فرهنگ جامعه مشارکت جدید از هنرها بهره‌گیرد و در پیشرفت علمی و مزایای آن سهیم شود. هر کس این حق را دارد که از منافع مادی و معنوی اثر هنری، ادبی یا علمی که خود خلق کرده است بهره‌مند شود".

با پیشرفت‌های فنی و تجاری، اهمیت رو به افزایش برنامه‌های رایانه‌ای آثار با منشا رایانه‌ای، سیستم انتقال رقمی مثل اینترنت، تاثیر ژرفی بر شیوه‌های تولید، استفاده و توزیع آثار گذاشت و در این میان روشن کردن قواعد موجود در مورد فناوری رقمی بویژه اینترنت مطرح شد. که با تصویب دو عهدنامه جدید بنام عهدنامه حق مولف WCT و عهدنامه اجراها و صوت - گاشتها (WPPT) در سال ۱۹۹۰ گردید. میثاق WCT حق تکثیر مولف را با رجوع به ماده ۹ میثاق برن پیش بینی می‌کند و میثاق WPPT حقوق انحصاری تکثیر برای اجراکنندگان و تولید کنندگان صوت - نگاشتها را صریحاً پیش بینی می‌نماید. یکی از مهمترین خدمات این دو عهدنامه این است که حقوق مولف خوانندگان و تولید کنندگان صوت - نگاشت در اجازه دادن انتقال آن لاین آثار آنها، اجراهای ضبط شده و صوت نگاشتها بر حسب مورد را به رسمیت شناخته است. این دو عهدنامه با پرداختن به موارد زیر در مفاد خویش به دستور کار دیجیتال مستقیماً واکنش نشان می‌دهند:

۱- اعمال حق تکثیر در مورد ذخیره آثار در سیستم‌های دیجیتالی

۲- محدودیتهای و استثنائات قابل اعمال در فضای دیجیتالی

۳- اقدامات حمایتی تکنولوژیک

۴- اطلاعات مدیریت حقوق در زمینه اقدامات حمایتی تکنولوژیک به مساله سرقت اطلاعات پرداخته شده که کشورهای عضو را ملزم می‌کند که حمایت‌های قانونی مقتضی و راه‌های جبرانی موثر را علیه گریز از اقدامات تکنولوژیک (رمزگذاری) صاحبان حقوق در جهت حمایت از حقوق شان پیش بینی کند و همچنین با ملزم کردن کشورها به ممانعت از تغییر و یا حذف عمدی "اطلاعات مدیریت حقوق" - اطلاعاتی که همراه هر اثر حمایت شده و نوع اثر، آفرینندگان آن، اجرا کننده یا مالک و مدت زمان و شرایط استفاده از آن را مشخص می‌نماید، اطمینان و اصالت فضای آن لاین را تامین کند. معاهده حق مولف سازمان جهانی حقوق مالکیت فکری مصوب ۱۹۹۶ حق مولف اینترنت را در بر می‌گیرد که با هدف حمایت از حقوق پدیدآورندگان و کاربران و ایجاد تعادل میان نیازها و حقوق مربوط به آنهاست. بنابراین اگر آثار صاحبان حق مولف به درستی حفظ نشوند نمی‌توانند آثارشان را در اینترنت در دسترس عموم قرار دهند. البته باید اشاره ای به جایگاه سازمان مالکیت معنوی نیز نمود که کنوانسیون تاسیس این سازمان در سال ۱۹۶۷ تشکیل شد و اهداف آن را ترویج حمایت از مالکیت فکری در سراسر جهان با

همکاری دول و سازمان های بین المللی اعلام کرد. این سازمان که بعد از ادغام دو کنوانسیون برن و پاریس در سال ۱۸۹۳ توانست در سال ۱۹۷۴ به عنوان چهارمین سازمان تخصصی سازمان ملل شناخته شود. مفهوم حق: حق در لغت به معنای راست، درست، ثابت، ضد باطل، یقین و عدل، نصیب و بهره به کار رفته است (فتح ا...، ۱۴۱۵. ق، ص ۱۶۴: قلعچی (بی تا)، ص ۱۸۲: الجوهری، ۱۴۰۷. ه. ق، توضیحات ذیل بطل حق از دیدگاه فقهاء: درخصوص ماهیت حق، دیدگاههای مختلفی در فقه وجود دارد (ر. ک: نائینی، ۱۴۱۸. ه. ق، صص ۱۰۵-۱۰۸: آل بحر العلوم، ۱۴۰۳. ه. ق، صص ۱۱-۶۴: غروی اصفهانی، ۱۴۱۸. ه. ق، صص ۱۷-۵۳: طباطبایی یزدی، ۱۳۷۸، صص ۵۵-۵۸، خمینی، ۱۳۷۶، ص ۲۰: خوبی، بی تا، صص ۴۱-۵۸: الحسینی الروحانی، ۱۴۱۴. ه. ق، صص ۲۰-۲۲: محقق داماد، ۱۳۷۶، صص ۲۵۴-۲۶۳: قنوتی، ۱۳۷۹، صص ۴۲-۴۸: حکمت نیا، ۱۳۸۳، صص ۷۶-۸۳).

به اعتقاد بعضی از فقهاء، حق نوعی سلطنت است. اما عده‌ای دیگر با این استدلال که سلطنت نوعی حق نیست، بلکه از آثار حق به حساب می‌آید (نائینی، ۱۴۱۸. ه. ق، ص ۱۰۷). به برداشت فوق عیب گرفته‌اند و نظر دیگری را بیان نموده‌اند. به نظر این گروه از فقهاء، حق، نوع و مرتبه ضعیفی از مالکیت است (طباطبایی یزدی، ۱۳۷۸، ص ۵۵). مطابق با این نظر، حق، مالکیت ضعیف بر مال است که مالکیت بر منفعت از آن قوی‌تر و مالکیت بر عین، از هر دو قوی‌تر است. دسته دیگری از فقهاء، تعبیر فوق را دارای اشکال دانسته و اعلام کرده‌اند که حق نوعی مالکیت نیست، بلکه اعتباری در کنار مالکیت است (خمینی، ۱۳۷۶، ص ۲۰). معتقدین به این نظریه، علاوه بر استناد به فهم عرف، استدلال می‌نمایند مواردی وجود دارد که حق صدق می‌کند، بدون اینکه بتوان از مالکیت سخن گفت، نظیر حق تحجیر که شخص دارای حق است، ولی مالک آن نیست. افزون بر مطالب فوق، اعلام می‌دارند که ملکیت یک امر اعتباری بسیط است و شدت و ضعف ندارد (همان جا). هرچند مفهوم اخیر از حق (حق به عنوان اعتبار خاص) پذیرفتنی به نظر می‌رسد. ولی، باید توجه داشت که فقهاء در استعمال واژه حق، به اندازه کافی دقت نکرده‌اند گاهی نیز آنرا در معنایی به کار می‌برند، که علاوه بر معانی ذکر شده، شامل حکم و مالکیت (عین و منفعت) نیز می‌شود. بنابراین در فقه، حق در دو معنا بکار می‌رود: یک- معنای عام که شامل حکم، مالکیت عین و منفعت و حق در معنای خاص می‌شود. دو- معنای خاص، که در مقابل حکم قرار می‌گیرد.

ایجاد و زوال حقوق مالکیت فکری

سؤالی که مطرح می‌شود، این است که حقوق مالکیت فکری، چه زمانی ایجاد و چه زمانی از بین می‌رود؟ در این گفتار، نخست نحوه ایجاد و سپس چگونگی زوال این اموال بررسی می‌شود. ایجاد حقوق مالکیت فکری: تشخیص این مسأله که مال چه زمانی ایجاد می‌شود، در اموال مادی و ملموس کار آسانی است، ولی در مورد محصولات فکری با دشواری همراه است؛ زیرا برخلاف اموال مادی، این اموال جایگاه خارجی ندارند و پایگاه آنها ذهن و فکر آدمی است، که صرفاً در کنترل شخص پدیدآورنده

قرار دارد و تا زمانی که که شخص پدیدآورنده، آن را به دیگران اعلام یا عرضه نکند، کسی از وجود آنها باخبر نمی‌شود. به عنوان مثال، اگر شاعری، قطعه شعری را بسراید، یا اگر محققى به يك فرایند و روشی دست پیدا کند که در افزایش مقدار محصولات کشاورزی یا کاهش آفات مؤثر باشد، بدون آنکه آنها را درجایی اعلام و یا منتشر نماید و یا به ثبت برساند، یک پدیده فکری را خلق کرده است.

اوصاف

حقوق مالکیت فکری مشخصه‌های خاصی دارد که آن را از اموال دیگر متمایز می‌سازد. داشتن دو چهره مادی و معنوی، و محدودیت حمایت، از آن جمله است. در ذیل این خصلتها را توضیح می‌دهیم:

۱- داشتن دو بعد مادی و معنوی

حقوق مالکیت فکری، مخلوق ذهن و اندیشه آدمی است. این واقعیت، موجب شده است این اموال علاوه بر جنبه مالی بعد دیگری نیز پیدا کنند که آنها را به شخصیت پدیدآورنده ارتباط می‌دهد. از این وجهه به بعد اخلاقی و معنوی حقوق مالکیت فکری تعبیر می‌شود. بنابراین، اموال فکری دو مشخصه مادی و اخلاقی دارند. به تبع این دو مشخصه، آثار متفاوتی بر این اموال مترتب می‌شود که در بحث از آثار به آنها می‌پردازیم.

۲- محدودیت حمایت

پدیدآورنده اثر فکری، در مدت زمان محدودی می‌تواند از منافع مادی آن بهره مند شود. به عنوان مثال، حق بهره برداری مخترع و مبدع طرح صنعتی از اثر خود به ترتیب محدود به ۲۰ و ۱۵ سال می‌باشد. همچنین، این اموال صرفاً در سرزمینها و قلمرو جغرافیایی خاصی قابل حمایت می‌باشند. به عنوان نمونه، از اختراع، تنها در کشورهایی که به ثبت رسیده است، حمایت می‌شود. بنابراین، از حیث زمانی و مکانی، پدیده‌های فکری از حمایت محدودتری برخوردارند. قائلین به اصالت جامعه، با این استدلال که اجتماع در خلق چنین آثاری سهیم است، تحمیل محدودیت زمانی را لازم می‌دانند، ولی فردگرایان معتقدند، نباید محدودیتهای زمانی به حقوق مالکیت فکری تحمیل شود؛ زیرا وقتی کسی با تلاش فکری خود، اثر علمی و یا هنری را خلق می‌نماید، باید تا زمانی که آن اثر ارزش مالی دارد، بتواند از منافع آن بهره مند شود (جعفرزاده، ۱۳۸۳، ص ۱۰۶) اما، نمی‌توان کتمان کرد که دیدگاه طرفداران جامعه، متأثر از ملاحظات اقتصادی است. در واقع، جامعه می‌خواهد با شکستن انحصار، زمینه انتقال دانش، هنر و تکنولوژی را تسریع نماید.

همان طور که در بحث از اوصاف بیان شد، پدیدآورنده حقوق مالکیت فکری، از دو حق مالی و اخلاقی بهره‌مند می‌گردد. بر طبق حق مالی، می‌تواند هر نوع استفاده‌ای از مال خود به عمل بیاورد. به عنوان مثال، آن را منتقل نماید یا اجاره دهد. حق اخلاقی نیز به وی اجازه می‌دهد دیگران را از هرگونه عملی که به نحوی ارتباط وی را با اثر قطع یا مخدوش می‌نماید، یا به تمامیت اثر لطمه وارد می‌کند، بازدارد. قاعده

کلی در خصوص اموال، این است که دارنده هر مالی، حق هر نوع استفاده و تصرف در مال خود را دارد. حقوق مالکیت فکری نیز از این قاعده استثناء نیست و دارنده این اموال می‌تواند هر گونه انتفاع و استفاده را از مال خود ببرد، بنابراین، بهره برداریهایی، نظیر: ساخت، فروش، تکثیر و عرضه که در مقررات بعضی کشورها بدانها اشاره شده است، جنبه تمثیلی دارند نه حصری.

جایگاه حقوق مالکیت فکری در حقوق اموال

برای نشان دادن جایگاه اموال فکری در حقوق اموال، نوع رابطه بین پدیدآورنده و پدیده فکری عینی یا دینی بودن اموال فکری و مثلی یا قیمی بودن این اموال بررسی می‌گردد.

رابطه بین پدیدآورنده و پدیده فکری

در حقوق اموال، رابطه شخص با مال به سه گونه است: یا شخص مالک آن است، یا نسبت به آن حق انتفاع دارد، یا در آن حق ارتفاق دارد. در این زمینه، ماده ۲۹ قانون مدنی بیان می‌دارد: "ممکن است اشخاص نسبت به اموال علاقه‌های ذیل را دارا باشند: ۱- مالکیت (اعم از عین و منفعت) ۲- حق انتفاع ۳- حق ارتفاق به ملک غیر". حال، سؤال این است که رابطه بین پدیدآورنده و پدیده فکری از کدام نوع است؟ در این زمینه، دو نظریه وجود دارد که در ادامه آنها را بیان می‌کنیم.

۱- **نظریه حق انتفاع:** سنهوری، حقوقدان مصری، رابطه بین پدیدآورنده و پدیده فکری را از نوع حق انتفاع می‌داند. وی در بحث از ماهیت حقوق فکری، به علت موقت و مدت دار بودن چنین حقوقی، استفاده از عنوان مالکیت را برای آنها صحیح نمی‌داند و می‌گوید: این حقوق، به حق انتفاع نزدیک‌ترند تا به حق مالکیت، با این تفاوت که بعد از فوت صاحب حق، برای مدتی باقی می‌مانند (سنهوری، بی تا، ص ۲۸۰).

۲- **نظریه مالکیت:** مالکیت، رابطه و علقه خاص بین مالک و مملوک می‌باشد که مستلزم سلطنت مالک بر شیء می‌باشد (قنوتی، ۱۳۷۹، ص ۴۸). مالکیت به دارنده آن، حقوق وسیعی را اعطاء می‌نماید که شامل حق استعمال، حق استثمار و حق تصرف می‌شود. گفته شده است مالکیت دارای مشخصه‌های زیر می‌باشد: دائمی بودن، مطلق بودن و انحصاری بودن (امامی، ۱۳۷۹، ص ۴۹). در خصوص دارا نبودن ویژگی اول، یعنی مطلق بودن، اینان معتقدند در مالکیت بر اعیان و منافع، مالک حق هر گونه تصرف و انتفاع (استعمال، استثمار و اخراج از ملکیت) را دارد، در حالیکه در حقوق فکری، دارنده حق در تصرفات و انتفاعات از موضوع حق، محدودیتهایی دارد. همین طور، نمی‌تواند حق خود را بدون استفاده و معطل بگذارد (جعفرزاده، ۱۳۸۳، صص ۸۸-۸۹).

نتیجه

حق مالکیت به عنوان حق کنترل نسخه برداری از روی اثر و سایر کاربردهای آن برای مدت زمانی محدود در نظام های حقوقی کشورهای مختلف و در سطح بین الملل شناخته شده است. با ظهور رسانه های جدید و گسترش شبکه های رایانه ای و اینترنت، فرصتهای تازه ای هم در کنترل اطلاعات و بیان و هم فرار از این کنترل از یک طرف فراهم کرده و از طرف دیگر صاحبان اثر را به کنترل انحصاری اثر خود برانگیخته و مردم رانیز به دسترسی آزاد و گسترده بر آن دعوت کرده است. در این میان چالشی برای حل این تضاد و ایجاد تعادل بین اثر به عنوان محصول و درآمد و یا به عنوان کالای عمومی بوجود آمده است که دولتها از طریق وضع قراردادها و همچنین توافقات بین المللی و همچنین از طریق قراردادهای خصوصی و فناوریهای جدید به حمایت از این حق و ایجاد تعادل پرداخته شده است ولی همچنان پیچیدگی و تناقضات ناشی از این سیستم های ارتباطی فراتر از محدوده های قضایی دولتهای ملی وجود دارد.

در بحث از ماهیت حقوق مالکیت فکری با طرح و بررسی معنی حق، موضوع حقوق مالکیت فکری، ایجاد و زوال مال فکری، مالیت پدیده فکری، اوصاف و آثار حقوق مالکیت فکری، تصویری از این اموال ارائه شد. ملاحظه شد، ماهیت غیر ملموس این اموال موجب شده است آنها اوصاف و آثار خاصی داشته باشند. همین طور، ایجاد و زوال آنها شکل خاصی داشته باشد. در بحث از جایگاه حقوق مالکیت فکری در حقوق اموال دیدیم که این اموال در زمره حقوق عینی قرار می گیرند، رابطه بین پدیدآورنده و پدیده فکری نیز از نوع مالکیت می باشد و اموال فکری در دسته اموال قیمی قرار می گیرند. محصول فکر و ذهن بودن موجب شده است این اموال جنس دیگری داشته باشند. اختلاف جنس و ماهیت این اموال، هرچند به این اموال اوصاف و آثار خاصی بخشیده است، ولی این امر مانع از اعمال قواعد حاکم بر حقوق اموال، بر اموال فکری نمی شود؛ زیرا مقررات مربوط به حقوق اموال جنبه کلی دارند و در آنها علاوه بر اموال مادی، به مواردی مانند منفعت، حق تحجیر، حق انتفاع و مالکیت مافی الذمه که ماهیت غیر مادی و غیر ملموس دارند، نیز اشاره شده است. بنابراین، اموال فکری و اموال مادی را باید در یک چارچوب حقوقی مورد بررسی و مطالعه قرار داد، ولی این به معنی اختلاط این اموال و از بین بردن و یا انکار تفاوت بین اموال مادی و اموال فکری نیست، بنابراین در اعمال مقررات، باید به تفاوتها را توجه کرد و مقررات مربوط را تا جایی که با ماهیت اموال فکری همسویی داشته باشند، بکار بست.

فهرست منابع و مآخذ

الف - منابع فارسی

- امامی، سید حسن، (۱۳۷۹)، حقوق مدنی، جلد اول، چاپ بیست و یکم، تهران، انتشارات اسلامی.
- حکمت نیا، محمود، (۱۳۸۳)، مبانی نظری مالکیت فکری با تأکید بر فقه اسلامی، رساله دکتری حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.
- جعفرزاده، میرقاسم، (۱۳۸۳)، جزوه درسی درآمدی بر حقوق آفرینشهای فکری، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی.
- دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، درآمدی بر حقوق اسلامی، (۱۳۶۴)، جلد اول، چاپ اول، تهران، نشر دفتر انتشارات اسلامی.
- صفایی، سید حسین، (۱۳۷۹)، دوره مقدماتی حقوق مدنی، اشخاص و اموال، جلد اول، چاپ اول، تهران، نشر میزان.
- قنوتی، جلیل، وحدتی شیرینی، سید حسن، عبدی پور، ابراهیم (زیر نظر دکتر محقق داماد)، (۱۳۷۹)، حقوق قراردادها در فقه امامیه، جلد اول، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت.
- محقق داماد، سید مصطفی، (۱۳۷۶)، قواعد فقه، بخش مدنی ۲، چاپ دوم، تهران، انتشارات سمت.
- محمودی، اصغر، (۱۳۸۶)، ویژگیهای حقوقی قرارداد مجوز بهره برداری از مالکیت صنعتی، رساله دکتری حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.
- موحد، محمد علی، (۱۳۸۱)، در هوای حق و عدالت (از حقوق طبیعی تا حقوق بشر)، چاپ اول، تهران، نشر کارنامه.
- میر حسینی، سید حسن، (۱۳۸۴)، مقدمه ای بر حقوق مالکیت معنوی، چاپ اول، تهران، نشر میزان.
- هاشمی شاهرودی، محمود، (۱۳۸۴)، مالکیت فکری تاملاتی در مبنا و گستره، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۱ و ۵۰.

ب - منابع فقهی و عربی

- آل بحر العلوم، محمد بن محمد تقی، (۱۴۰۳ ه. ق)، بلغه الفقیه، تهران، مکتبه الصادق.
- الحسینی الروحانی، سید محمد صادق، (۱۴۱۴ ه. ق)، المسائل مستحدثه، چاپ چهارم، قم، مؤسسه دارالکتاب.
- الجوهری، اسماعیل بن حماد، (۱۴۰۷ ه. ق)، الصحاح تاج اللغة الصحاح العربیه، چاپ دارالعلم للملایین.
- خمینی، روح الله، (۱۳۷۶ ه. ش)، کتاب البیع، ج ۱، چاپ اول، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خوبی، سید ابوالقاسم (بی تا)، مصباح الفقاهه، ج ۲، چاپ اول، قم، نشر مکتبه الداوری.
- سنهوری، عبدالرزاق احمد (بی تا)، الوسیط فی شرح القانون المدنی، جلد هشتم، بیروت، چاپ بیروت.

- طباطبایی یزدی، محمد کاظم، (۱۳۷۸ ه.ش)، حاشیه بر مکاسب، ج ۱، قم، نشر موسسه اسماعیلیان.
- غروی اصفهانی، شیخ محمد حسین، (۱۴۱۸ ه.ق)، حاشیه بر مکاسب، ج ۱، چاپ اول، قم، نشر علمیه.
- فتح ا. . . احمد، (۱۴۱۵ ه.ق)، معجم الفاظ الفقه الجعفری، چاپ اول.
- قلچچی، محمد (بی تا)، معجم لغه الفقهاء.
- نایینی، محمد حسین، (۱۴۱۸ ه.ق)، منیه الطالب فی شرح المکاسب، جلد اول، چاپ اول، قم، موسسه النشر الاسلامی.

ج- منابع انگلیسی

- ___Hachette, Caroline, (2000-2001), What is intellectual property and how does it differ from other forms of property ownership? Intellectual Property Law, University of Aberdeen .
- ___Kathleen Taylor, Jami and Schaffer, Henry, Intellectual Property, A Langure Module, available at: <http://www.chass.ncsu.edu/lanqure/modules/documents/finaldraft.pdf> .
- ___Shear, Richard H. and Kelley, Thomas E , “a Researcher's Guide to Patents” available at: <http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?artid=526265>
- ___Stanford, (2005), Encyclopedia of Philosophy, available at: <http://plato.stanford.edu/entries/rights/> .

د- اسناد بین المللی

- ___Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPs Agreement 1994) .
- ___Bern Convention for the Protection of Literary and Artistic Works 1886.
- ___European Patent Convention
- ___Madrid Agreement Concerning the International Registration of Marks
- ___Paris Convention for the Protection of Industrial Property
- ___Patent Cooperation Treaty 1970 .